

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

Historické vědy – Pravěká a středověká archeologie

Autoreferát disertační práce

Mgr. Michal Z e z u l a

**VYBRANÉ PROBLÉMY VRCHOLNĚ STŘEDOVĚKÉ
TRANSFORMACE MORAVSKO-SLEZSKÉHO POMEZÍ
(VE SVĚTLE ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENŮ)**

**Selected issues in the High Medieval transformation of the
Moravian-Silesian border region (evidence from archeological sources)**

vedoucí práce – PhDr. Tomáš Klír, Ph.D.

2019

Předkládaná práce je územně zaměřena na moravsko-slezské pomezí. Její chronologické těžiště spočívá ve 13. století. Převážná část zde prezentovaných poznatků se týká Opavy, města založeného patrně moravským markrabětem Vladislavem Jindřichem před rokem 1220 jako nové centrum provincie, která se stala díky úspěšné expanzi Přemysla Otakara I. součástí dědičných přemyslovských držav. Vznik Bruntálu (před rokem 1213), Opavy (nejpravděpodobněji mezi léty 1213-1220), Hlubčic (snad již před rokem 1222) a Krnova (před rokem 1253) je součástí fascinující strukturální proměny, která učinila z periferie v česko-polském pohraničí region, kde se v rámci českých zemí jako první začaly rozvíjet městské obce, jejichž život se odehrával v rámci právních vztahů založených na soudobých moderních právních normách. Současně se v nově zrozeném Opavsku začalo rozvíjet na emfyteutickém právu založené vesnické zázemí nových měst, které zčásti vzniklo transformací starší sídelní sítě a zčásti vstoupilo do doposud neosídlených poloh jesenického podhůří. Cílem této – v rámci českých zemí – rané urbanizace bylo v první řadě zabezpečení územních zisků, a také snaha o exploataci zlata v jesenické oblasti, s níž byl svázán vznik Bruntálu jako vůbec nejstaršího institucionálního města v přemyslovských dědičných državách.

Dynamický proces vrcholně středověké transformace moravsko-slezského pomezí je reflektován ve všech důležitějších moderních pracích zabývajících se proměnou českých zemí ve 13. století.¹ Hojně citovány jsou přitom průkopnické studie Jaroslava Bakaly, na které navázali Martin Wihoda a Dalibor Prix.² Opava náležela ve 2. polovině 20. století k centrům archeologického výzkumu, a kromě archeologického pracoviště Slezského muzea zde působila Expositura Archeologického ústavu ČSAV v Brně. Otevírala se tak možnost propojit historické bádání s archeologickými poznatky, cesta k interdisciplinárnímu přístupu nebyla ale jednoduchá a produktivní dialog se dlouho nepodařilo navázat.³ Výjimečný byl v tomto ohledu přístup botanika Emanuela Opravila, který naopak výsledky analýz rostlinných zbytků z archeologických nálezů interpretoval v širokých kulturně-historických souvislostech.⁴ Z hlediska archeologie je nutné v této souvislosti vyzdvihnout dodnes platnou studii Vlasty Šikulové publikovanou v *Archeologických rozhledech*. Studie je reflexí problematiky počátečního vývoje města, je založená na poctivé kritice archeologických pramenů.⁵

Obnova infrastruktury města po roce 1989 a nová výstavba v historickém jádru, spolu s nástupem generace archeologů využívajících nové technické možnosti při terénních odkryvech a jejich dokumentaci, umožnily významně rozšířit rámec odborného diskurzu, ve kterém se opavská městská archeologie pohybovala v předchozích dvou desetiletích. Zásadní roli při formulaci dílčích historicko-archeologických závěrů přinesl rozvoj dendrochronologické datace dřeva z archeologických situací, kterou lze v Opavě, díky specifickým pedologickým podmínkám, s úspěchem využívat v široké míře. K posílení mezioborového dialogu a interdisciplinárního přístupu vůbec vedla také skutečnost, že se velká

---

¹ ŽEMLIČKA, Josef. *Počátky Čech královských 1198-1253. Proměna státu a společnosti*. Praha 2002; KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha 2005.

² Vzhledem ke sledovanému tématu důležité studie jsou soustředěny v BAKALA, Jaroslav. *Moravsko-slezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií* (k vydání připravil Martin WIHODA ve spolupráci s Petrem ELBLEM). Brno 2002; dále zejm. příslušné pasáže v KOUŘIL, Pavel – PRIX, Dalibor – WIHODA, Martin. *Hrady českého Slezska*. Brno – Opava 2000 a WIHODA, Martin. Vladislav Jindřich. Brno 2007.

³ Jednou z prvních takto pojatých prací byla reflexe vybraných segmentů hmotné kultury středověké Opavy v historických souvislostech KOUŘIL, Pavel – WIHODA, Martin. *Etnické trojmezí? (Výpověď písemných a hmotných pramenů k etnické struktuře moravsko-slezského pomezí v epoše vrcholného středověku)*. AH 28, 2003, s. 69-111.

⁴ Srov. ČULÍKOVÁ, Věra. *K sedmdesátinám RNDr. Emanuela Opravila, CSc.* *Archeologické rozhledy* LV, 2003, s. 636-649.

⁵ ŠIKULOVÁ, Vlasta. *Příspěvek archeologie k nejstarším dějinám Opavy*. *Archeologické rozhledy* 27, 1975, s. 271-276.

část archeologických výzkumů v posledních dvou desetiletích odehrála v rámci památkové praxe, a tedy ve spolupráci archeologa, stavebního historika, archiváře a dalších specialistů.⁶

Urbanizační proces a modernizace holasovické provincie vstoupil do pohraničního území, které písemné prameny 8. až 12. století reflektují takřka výhradně v souvislosti s vojenskými událostmi v kontaktní česko-polské zóně. Mimo čas válečných tažení se ovšem zdejší situace jeví jako stabilní, kdy reprezentantem české moci nad jesenickým pomezím hvozdem je hrad v Hradci, zatímco se v nížině protékané řekou Opavou rozvíjí síť zemědělských osad, přičemž geneze této sídelní struktury má svoje kořeny již v neolitu a eneolitu. V průběhu 12. století je Holasicko součástí polských státních a církevních struktur, a také díky geografickým souvislostem nic nenavzděčuje tomu, že by tak mělo být zakrátko jinak. Dynastická rivalita Přemyslovců a Piastovců ovšem vedla k tomu, že jakékoliv rozkolísání poměru sil vedlo ke snaze o územní zisky jednoho státního útvaru na úkor druhého, problém ale představoval jejich trvalé udržení, neboť v tomto řídko osídleném území prakticky neexistovaly body v podobě opevněných center, o které by bylo možné získanou vládu opřít.

V 80. letech 12. století tak úspěšnou expanzí ovládl markrabě Přemysl krajinu v předpolí Hradce, prostředky jak stabilizovat tyto územní zisky byly omezené. Na základě písemných pramenů víme, že se v první řadě uplatnily rozsáhlé donace moravským církevním institucím a také rytířským řádům. Předpokládáme, že spolu s tím byla spojena snaha o kolonizaci dosud neosídlených enkláv, a v určité míře i snaha vstup do stávajících sídelních struktur. První z nastíněných možností lze archeologicky sledovat mimo pozdější Opavsko, v klínu sevřeném řekami Odrou a Ostravicí, v jehož severním cípu založil později biskup Bruno ze Schauenburka město (Moravskou) Ostravu. Keramické nálezy, vykazující pozoruhodné shody s nálezy z Olomouce i odjinud ze střední Moravy, zde prokazují osídlení někdy kolem přelomu 12. a 13. století, což koresponduje s indiciemi obsaženými v Brunově testamentu, které naznačují, že uvedené území se stalo majetkem biskupství již za jeho předchůdce biskupa Roberta. Tyto rané kolonizační aktivity ale nebyly úspěšné a rozvoj sídelní sítě se zdařil až díky Brunovým organizačním schopnostem o desítky let později.⁷ Odlišná situace byla v tradičním sídelním území Holasicka (pozdějším Opavsku), kde se nové uspořádání politických poměrů odrazilo na založení předlokační Opavy a jejím rychlém rozvoji a přerodu v institucionální město. A právě Opavou a Opavskem se zabývá předkládaná práce.⁸

Její první kapitola je věnována Holasovicím, které jsou v centru pozornosti historického a archeologického bádání již více než 200 let. Archeologické výzkumy prováděné v posledních letech přinesly mnoho nových informací o raně středověkém vývoji holasovicko-neplachovického sídelního areálu a jeho přeměně ve vrcholně středověkou ves se zeměpanským hospodářským a správním dvorem, a jen omezenou dobu fungujícím raně gotickým kostelem. Příklad Holasovic tak velmi názorně ukazuje, že vrcholně středověká proměna moravsko-slezského pomezí procházela mnoha peripetemiemi a cesta ke stabilní sídelní síti tvořené městy a jejich vesnickým zázemím nebyla přímočará.⁹

---

⁶ K tomu v lokálních souvislostech srov. zejm. KANIOVÁ, Petra – KIECOŇ, Marek – KOLÁŘ, František – ROSOVÁ, Romana. *Dílky skládačky našeho poznání o opavském městském opevnění*. In: KOLÁŘ, František (ed.). *Opavské hradby*. Opava – Ostrava 2013, s. 36-135.

⁷ ANTONÍN, Robert et al. *Ostrava středověká: Poddanské město v politickém vývoji vrcholného středověku*. In: ANTONÍN, Robert et al. *Ostrava. Počátky a vývoj středověkého města*. Ostrava 2017, s. 16-27.

⁸ Jednotlivé kapitoly vycházejí z publikovaných prací nebo prací k publikaci připravených (a podílech autora na nich), citace a další informace jsou uvedeny vždy v první poznámce příslušné kapitoly.

⁹ Podobně tomu bylo i jinde v českých zemích: ZEMLIČKA, Josef. *Počátky Čech královských 1198-1253*, s. 230-263.

Hlavním symbolem změn, kterými Holasicko za vlády přemyslovských panovníků prošlo, byl vznik institucionálních měst. Největším a nejdůležitějším městem byla Opava, kterou lze ve všech ohledech srovnat s nejvýznamnějšími moravskými královskými městy. Archeologické výzkumy přinesly v uplynulých desetiletích mnoho podrobných informací o jejím vývoji ve 13. a 14. století. Vydělení městského areálu z okolní krajiny v právním slova smyslu mělo svůj odraz v organizaci prostoru města, která byla ovšem postupná a vyvíjela se v určitých etapách. Archeologicky se podařilo sledovat postup výstavby městského opevnění, vznik a dotváření urbanistické struktury města, vývoj některých stavebních dominant, a také infrastruktury města. Druhá kapitola představuje bilanci těchto archeologických poznatků a pokouší se o jejich shrnutí.

Odrážem společenských a ekonomických změn, ke kterým ve sledovaném území dochází, je proměna hmotné kultury, zejména pak keramické produkce. V prvních desetiletích života města používali jeho obyvatelé keramiku vyráběnou zřejmě v rámci jeho vesnického zázemí, v duchu místních výrobních tradic, v jejichž morfologii a výzdobě se odrážejí vlivy z moravského prostředí. Kolem poloviny 13. století se ale také na Opavsku – tak jako jinde v českých zemích – prosazují technologické inovace, jejichž výsledkem je unifikovaná vrcholně středověká produkce. Místní hrnčířská výroba na prahu těchto změn je přiblížena na příkladu nálezového souboru získaného výzkumem hrnčířské pece ve Velkých Heralticích. Jeho analýza umožnila dotknout se řady výše zmíněných otázek. Třetí kapitolou celou práci uzavírá.

Je nutné předeslat, že předkládaná práce není, a ani nemůže být komplexním pohledem na přeměnu raně středověkého Holasicka ve vrcholně středověké Opavsko. Jedná se jen o pokus zpracovat vybrané problémové okruhy, ke kterým je nutné přidat mnohé další. Podrobné dílčí analytické studie (věnované např. keramické produkci) jistě mohou otevřít, při našem pohledu na vrcholně středověkou transformaci nejen Holasicka, zcela nové perspektivy.

Mgr. Michal Zezula

Nejvyšší dosažené vzdělání (název školy, obor, rok ukončení studia):

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, archeologie – historie; 2002, titul Mgr.

Dosavadní výzkumná a odborná činnost (období, zaměstnavatel):

Jako archeolog Národního památkového ústavu od roku 1997 vedl, nebo se podílel na vedení, řady archeologických výzkumů v městských jádrech a v prostředí dalších historicky významných lokalit moravsko-slezského pomezí (Opava, Ostrava, Krnov, Bruntál, Karviná-Fryštát, Holasovice) a městských i venkovských sakrálních objektů a areálů (např. kostel sv. Václava v Moravské Ostravě, konventní kostel sv. Ducha a minoritský klášter v Opavě, kostely ve Starém Městě u Bruntálu, Bohušově, Branticích a Hynčicích). Výsledky těchto výzkumů průběžně zpracovává v nálezových zprávách, je rovněž autorem, či spoluautorem, řady odborných článků i rozsáhlejších studií v odborném tisku, kterými jsou získané poznatky zprostředkovávány veřejnosti. V roce 2010 koordinoval interdisciplinární výzkum kostela sv. Martina v Bohušově, završený kolektivní monografií a prezentací získaných poznatků. V letech 2014-2016 se jako jeden z editorů podílel na přípravě a vydání kolektivní monografie Krnov-historie, archeologie a byl spoluautorem stejnojmenné doprovodné výstavy (uplatněný

výsledek typu E v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace MK ČR). V rámci popularizace archeologie a historie se v letech 2017-2018 věnoval v rámci programu přeshraniční česko – polské spolupráce podpořeného Fondem mikroprojektů Euroregionu Silesia, od roku 2018 je též spoluřešitelem projektu NAKI II Archeologie z nebe.

2005–2011: Spoluřešitel výzkumného záměru MK 07503233303. Odborné zpracování a vědecké vyhodnocení záchranných archeologických výzkumů nemovitých kulturních památek a památkových území jako nových pramenů k dějinám území ČR.

od r. 2012: Spoluřešitel úkolu Archeologie v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace MK ČR.

2013 a 2014: Spoluautor kapitol kolektivní monografie "Znamení vertikál" a "Země a její pán" v rámci projektu DF11P01OVV018 - Slezsko: Paměť - identita – region

2017-2018: Hlavní koordinátor a garant projektu „Kuchyně a kultura stolování na středověkých knížecích dvorech v Opavě a Ratiboři", r. č. Z.11.2.45/0.0/0.0/16_013/0001140, financovaný v rámci Fondu mikroprojektů 2014-2020 Euroregionu Silesia.

Od r. 2018: Spoluřešitel projektu NAKI II DG18P02OVV058 (2018–2022) Archeologie z nebe. Analýza a prezentace fondů dálkového průzkumu v Čechách a na Moravě.

Jiná odborná a pedagogická činnost:

2010: Spoluorganizátor 9. ročníku odborné mezinárodní konference Forum urbes medii aevi, konané ve dnech 2.–4. 6. v Opavě.

2012: Odborný garant výstavy Předměty vyprávějí - Archeologické poklady Slezanky a pivovaru pořádané od 30. 5. 2012 Opavskou kulturní organizací p. o.

2012: Kurátor výstavy Cesta ke Zlaté bule sicilské pořádané 12. 7.–10. 9. 2012 Ostravským muzeem (spolu s K. Baruchovou, R. Berthou a Z. Moravcem).

2016: Odborný garant a spoluautor výstavy Krnov – historie, archeologie pořádané 24.6. – 30. 9. 2016 Národním památkovým ústavem a Krnovskou synagogou z.s.

Od roku 2014 externí vyučující Ústavu historických věd Slezské univerzity v Opavě (předmět Úvod do archeologie a Montánní a průmyslové dědictví).

Od roku 2016 externí vyučující Katedry historie Ostravské univerzity (předmět Dějiny evropského pravěku).

Publikační a ediční činnost (výběr za posledních 10 let)

1. ZEZULA, M. 2009: Archeologický výzkum v kostele sv. Benedikta, raně středověké Krnovsko a počátky města Krnova ve světle archeologických nálezů. In: Prix, D. (ed.), Kostel sv. Benedikta v Krnově-Kostelci, Ostrava, s. 129-171.

2. ZEZULA, M. 2011: Kostel sv. Martina ve světle archeologického výzkumu. In: Kozák, P. – Prix, D. – Zezula, M. (eds.), Kostel sv. Martina v Bohušově, Bohušov – Ostrava, s. 201-270.
3. ZEZULA, M. – MORAVEC, Z. 2013: Území Ostravy v době nepsané minulosti a na prahu středověku. In: Przybylová, B. a kol., Ostrava. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, s. 14-30.
4. ZEZULA, M., Nejstarší osídlení Frýdecko-Místecka. In: Adamec, T. a kol., Frýdek-Místek. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2014, s. 14-29.
5. ZEZULA, M. – KOLÁŘ, F. 2014: Infrastruktura veřejných prostranství a komunikací Opavy a dalších měst moravskoslezského pomezí ve středověku a raném novověku v kontextu střední Evropy. In: Boháčová, I. – Sommer, P., Středověká Evropa v pohybu. K počtě Jana Klápště. Praha, s. 213-290.
6. ZEZULA, M. – MORAVEC, Z. – KOČÁR, P. – SŮVOVÁ, Z. 2009: Archeologické výzkumy na Masarykově náměstí v Ostravě a jejich výpověď k vývoji, hmotné kultuře a životnímu prostředí města ve středověku a raném novověku. In: Ostrava, příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 24, 2009, s. 538-579.
7. ZEZULA, M. – KOLÁŘ, F. 2011: Die Straßen und Ringe im mittelalterlichen und frühneuzetigen Opava / Troppau aus der archäologischen Sicht. *Wratislavia Antiqua* 13, 2011, s. 219-247.
8. ZEZULA, M. – KOLÁŘ, F. 2012: Das Stadtgrundstück im Opava des 13. und 14. Jahrhunderts aus archäologischer Sicht. In: Gringmuth-Dallmer, E. – Klápště, J. (eds.): Tradition – Umgestaltung – Innovation, Transformationsprozesse im hohen Mittelalter, *Praehistorica, Supplementum 1*, Praha, Karolinum, s. 549-570.
9. ZEZULA, M. 2015: Hrnčířská pec z Velkých Heraltic a její vztah k nejstaršímu horizontu opavské středověké keramiky. *Časopis Slezského zemského muzea, série B*, 62/2013, s. 301–317.
10. ZEZULA, M. 2018: Příprava pokrmů a stolování ve světle archeologických pramenů z Opavska a Ratibořska. In: I. Korbelařová – M. Zezula (eds.). *S knížaty u stolu. Kuchyně a kultura stolování na vévodských dvorech v Opavě a Ratiboři*. Opava – Ratiboř, s. 188-207.